

Ειρήνη Γεργατσούλη

Κλίμαξ τοῦ Παραδείσου, ἢ λόγοι ἀσκητικοί..., εἰς κοινὴν φράσιν μεταγλωττισθέντες παρὰ Μαξίμου τοῦ Μαργουνίου (Βενετία, Giuliani, 1590)

ABSTRACT

During the period of religious humanism, the anthropocentric view of the world and the need for cultural and educational reform alters the ideological correlations of the era and imposes – apart from the return to classical works – the “discovery” of the moral cleanliness of the texts, which implies the purity of the Church in the first centuries of Christianity. The main representatives of the era exercise the preservation as well as the promulgation of the biblical and patristic texts through one of the most typical activities of Renaissance Europe: translation. In this way we have a systematic study of Greek and biblical works on the one hand, and on the other we have the formation and cultivation of the written usage of the vernacular language. The focus of my research is the Cretan theologian and formidable scholar Maximos Margounios, Bishop of Kythera, and his translation activity into the vernacular. Margounios’ initiative to translate into simple Greek and print St. John Scholasticus’ «Κλίμαξ Παραδείσου» (1590), an edition co-funded with Emmanouel Glizounis and dedicated to the Ecumenical Patriarch Jeremiah II, is set within the context of theological issues that afflicted the ecclesiastical life of the East in the second half of the 16th century. In this article I aim to shed light on an important figure of the Greek literature of the era as well as his activities, the popularization and the translation of fundamental texts of theological literature that has only recently begun to attract the interest of researchers. Emphasis is placed on the general trend that is observed at the end of the 16th century of translations of classical and Byzantine texts into the vernacular, as well as their contribution to the spread of education throughout the Greek-speaking world. Finally, specific indicative extracts of the translation that deal with the linguistic choices of the translator (lexical choices, grammatical and syntactic structures), the accuracy of the translation, and the objectives of Margounios’ endeavor are showcased.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Κλίμαξ Παραδείσου, Μαργούνιος, μεταγλώττιση, Βενετία, 16ος αι., ουμανισμός, παλαίτυπα, πατερικά κείμενα, Ιωάννης Σιναΐτης, έκδοση, Giuliani

Κατά τον 16ο, και πολύ περισσότερο τον 17ο αιώνα, ενώ στην Ευρώπη αποκρυσταλλώνονται βαθμηδόν οι ιδέες του Ανθρωπισμού, ταυτόχρονα η Εκκλησία συγκλονίζεται από τη Μεταρρύθμιση και τις έριδες Καθολικών και Διαμαρτυρόμενων, των οποίων η προπαγανδιστική δράση επεκτείνεται στην Ανατολή επηρεάζοντας ποικιλοτρόπως τον ορθόδοξο κόσμο. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο έντονων ιδεολογικών ζυμώσεων και καθοδηγούμενοι από την επιτακτική ανάγκη για πολιτιστική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, σπουδαίοι λόγιοι θεολόγοι, κληρικοί και ποιμενάρχες –οι περισσότεροι με ευρεία μόρφωση και σπουδές στην Ιταλία– αναπτύσσουν

διάλογο με τη Δύση και μελετούν τις νέες φιλοσοφικές και θρησκευτικές τάσεις. Ανάμεσά τους, οι Μάξιμος Μαργούνιος, Κύριλλος Λούκαρις, Μελέτιος Πηγάς, Δαμασκηνός Στουδίτης, Μάξιμος Καλλιουπολίτης, Ηλίας Μηνιάτης, Αγάπιος Λάνδος, Νεόφυτος Ροδινός, Ιωαννίκιος Καρτάνος, Γεώργιος Σκούφος, Γεώργιος Βουστρώνιος, Αθανάσιος Βαρούχας και άλλοι, οι οποίοι αντιλαμβάνονται από πολύ νωρίς την υποχρέωσή τους απέναντι στη μακροχρόνια απαιδευσία του κλήρου και του λαού και, εγκαταλείποντας τα ρητορικά σχήματα της σκοτεινής και δυσνόητης για τους πολλούς λόγιας γλώσσας, στρέφονται προς την κοινή της εποχής τους προκειμένου να επικοινωνήσουν τον κατηχητικό λόγο και τα κείμενά τους (Δημαράς ⁹2000, 61-76). Από αυτούς τους ευπροσάρμοστους και διαλλακτικούς εκπροσώπους του λεγόμενου «θρησκευτικού ουμανισμού» (Δημαράς ⁹2000, 73) που τολμηρά ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης χαρακτήρισε «προδρόμους του δημοτικισμού» (Τριανταφυλλίδης 1981, 83), γεννιούνται κορυφαία έργα σε απλό λόγο, κυρίως αντιρρητικά, που αποτελούν και την πρώτη ουσιαστική πνευματική κίνηση κατά τους δύο πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας και ανοίγουν τον δρόμο για τον ελληνικό Διαφωτισμό.

Εκτός όμως από την πρωτότυπη παραγωγή κειμένων σε δημώδη γλώσσα, κορυφαία πράξη του εκκλησιαστικού δημοτικισμού του 16ου-17ου αιώνα αποτέλεσε η ενδογλωσσική μετάφραση –ή μεταγλώττιση– βιβλικών, θεολογικών και λειτουργικών κειμένων, συναξαρίων και μεμονωμένων βίων αγίων. Η εκλαϊκευμένη μορφή τους ήταν πια σε θέση να προσελκύσει τα αμαθή πλήθη στην ουσία της Ορθοδοξίας, να διαμορφώσει συνειδήσεις και βέβαια να συντελέσει στην εκπαίδευση του κοσμικού κλήρου και των μοναχών. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η πρωτοβουλία του επιφανούς κρητικού θεολόγου, επισκόπου Κυθήρων και δεινού ελληνιστή Μάξιμου Μαργούνιου¹ να μεταγλωττίσει σε απλό λόγο και να εκδώσει το 1590 στη Βενετία το έργο *Κλίμαξ Παραδείσου* του Ιωάννη του Σχολαστικού.²

¹ Ενδεικτικά για τη ζωή και το έργο του Μαργούνιου βλ. É. Legrand (1885), *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs aux XVe et XVIe siècles*, τ. 2, xlv, xxiii-lxxvii, 391-393, Παρίσι· D.J. Geanakoplos (1966), *Byzantine East and Latin West: Two Worlds of Christendom in Middle Ages and Renaissance*, Νέα Υόρκη/Εvanston, 165-193· D.J. Geanakoplos (1968), «The Library of the Cretan Humanist Bishop Maximos Margounios, Especially his Collection of Latin Books Bequeathed to Mount Athos», *Πεπραγμένα του Β΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου* (Χανιά 1966), τ. Γ΄, Αθήνα, 75-91· P.K. Enepekides (1951), «Der Briefwechsel des Maximos Margunios, Bischof v. Kythera (1549-1602)», *Jhb. d. Öst. Byz. Gesch* 1, 13-66· P.K. Enepekides (1961), «Maximos Margunios an deutsche u. italien. Humanisten», *Jhb. d. Öst. Byz. Gesch* 10, 93-145· Evro Layton (1994), *The Sixteenth century Greek Book in Italy, Printers and Publishers for the Greek World*, Library of the Hellenic Institute of Byzantine Studies no. 16, Venice, 388-394, κ.ά· Β. Α. Μυστακίδης (1892), *Ο Ιερός Κλήρος κατά τον ΙΣΤ΄ αιώνα, Μάξιμος ο Μαργούνιος*, Αθήνα, Βασιλικόν Τυπογραφείον Ν. Γ. Ιγγλέση· G. Fedalto (1969), «Cultura ecclesiastica dei vescovi greci in Italia nel sec. XVI: Massimo Margunio», *La chiesa greca in Italia dall'VIII al XVI secolo, Atti del Convegno storico interecclesiale* II, Μπάρι, 825-836· L. Petit, «Margounios, Maxime», *DThC* IX, 2043, 2039-2044· G. Podskalsky (²2008), *Η Ελληνική Θεολογία επί Τουρκοκρατίας (1453-1821), Η Ορθοδοξία στη σφαίρα επιρροής των δυτικών δογμάτων μετά τη Μεταρρύθμιση*, Πρωτοπρεσβύτερος Γ. Δ. Μεταλληνός (μτφρ.), Αθήνα, MIET, 188-206, κ.ά.

² Συγκεντρωτικός κατάλογος έντυπων μεταφράσεων στο Ελένη Μελικίδου (1997), *Η δημώδης μετάφραση του θίου του Αγίου Φιλαρέτου του Ελεήμονος: συμβολή στη μεταφραστική κίνηση του 16ου και του 17ου αι.* (διδακτ. διατριβή), Θεσσαλονίκη, 398-411. Ενδεικτικά αναφέρω την έντυπη μεταγλώττιση της *Θείας Λειτουργίας μετά ἐξηγήσεων* του Ιωάννη του Χρυσοστόμου από τον Ιωάννη Ναθαναήλ (Βενετία 1574). Οι τίτλοι έργων της ανατολικής θεολογικής γραμματείας πολλαπλασιάζονται τον 17ο αιώνα και αφορούν έργα των Γρηγορίου Νύσσης, Ιωάννη Χρυσοστόμου, Θεοδώρου Στουδίτη, Μ. Βασιλείου, Αββά Δωροθέου, κ.ά. Ανάμεσα στους μεταφραστές συναντάμε τον Μάξιμο Πελοποννήσιο και τον Κύριλλο Χίο. Από τις μεταγλωττίσεις της Αγίας Γραφής, πρώτος ο Ιωαννίκιος Καρτάνος εκδίδει την *Παλαιά και Νέα Διαθήκη* (Βενετία 1536), ενώ λίγα χρόνια αργότερα μεταφέρονται σε δημώδη λόγο οι *Ψαλμοί* του Δαβίδ από τον Αιμίλιο Πόρτο και η *Πεντάτευχος*. Τον επόμενο αιώνα εκδίδεται η δίγλωσση *Καινή Διαθήκη* από

Η τάση αυτή ασφαλώς δεν περιορίζεται στους κύκλους της Ορθοδοξίας, καθώς τον ίδιο αλματώδη ρυθμό ακολουθούν και τα μεταφραζόμενα θεολογικά έργα της Δυτικής Εκκλησίας που προέρχονται τόσο από Ρωμαιοκαθολικούς όσο και από Διαμαρτυρόμενους συγγραφείς,³ και βέβαια δεν αφορά μόνο τα εκκλησιαστικά πράγματα, αλλά εντάσσεται στην ευρύτερη μεταφραστική δραστηριότητα της αναγεννησιακής Ευρώπης, που επιτάσσει κατ' αρχάς την επιστροφή στην κλασική ελληνική και λατινική γραμματεία. Έτσι, παράλληλα με τα θεολογικά κείμενα, μεταφράζεται ο Όμηρος, οι *Μύθοι του Αισώπου*, ο *Κικέρωνας*, ο *Οβίδιος*, κ.ά. Δεν λείπουν βέβαια και τα πιο πρόσφατα –ιταλικά κυρίως– ηθικοδιδασκτικά και ψυχαγωγικά λογοτεχνικά αναγνώσματα, όπως η *Θησηίδα του Βοκάκιου* ή ο *Πάστωρ Φίδος* του Guarini, καθώς και άλλα ιστοριογραφικού τύπου έργα.⁴

Από το πλήθος και τους τίτλους των έργων που βρήκαν τον δρόμο του τυπογραφείου, γίνεται φανερό η έκταση που λαμβάνει το φαινόμενο στους δύο αυτούς αιώνες, καθώς και οι εκάστοτε στόχοι που εξυπηρετούν είτε αυτοί είναι καθαρά εκπαιδευτικοί ή ψυχαγωγικοί, είτε είναι η «ωφέλεια», όπως συχνά τονίζεται στους Προλόγους των πατερικών κειμένων, είτε η θρησκευτική προπαγάνδα ή η απόκρουσή της. Η δημόδια γλώσσα αποτελεί συνειδητή επιλογή για τους μεταφραστές και η συμβολή των κειμένων αυτών στη διάδοση της παιδείας στον ελληνόφωνο κόσμο είναι αδιαμφισβήτητη. Το κοινό τους κατά κανόνα είναι ακαλλιέργητο, αφού είναι χαμηλό το ποσοστό εκείνων που γνωρίζουν ανάγνωση και γραφή, επομένως τα περισσότερα από αυτά πιθανότατα προορίζονταν για ακρόαση σε σπίτια, ναούς και μοναστηριακές τράπεζες.

Η επιλογή της *Κλίμακος Παραδείσου* από τον Μαργούνιο δεν είναι τυχαία· ο άγιος Ιωάννης της *Κλίμακος*, όπως είναι ένα ακόμα προσωνύμιο που έλαβε ταυτιζόμενος με το έργο του, υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της ασκητικής γραμματείας του 6ου αιώνα· ήταν γνωστός για τη βαθιά πνευματικότητα και την ασκητική του ζωή ως ερημίτης αρχικά κι έπειτα ως ηγούμενος της μονής Σινά. Έγραψε την *Κλίμακα* ύστερα από προτροπή του ηγουμένου της μονής Ραϊθού Ιωάννη, ο οποίος σε επιστολή του εξέφρασε την ανάγκη συγγραφής ενός εγχειριδίου με πνευματικές και πρακτικές συμβουλές προκειμένου να καθοδηγήσει τους μοναχούς του. Το βιβλίο είναι διαιρεμένο σε τριάντα «Λόγους», καθένας από τους οποίους αποτελεί και ένα σκαλοπάτι στην κλίμακα των αρετών. Οι «Λόγοι» εξηγούν τις αρετές και τις διαχωρίζουν από τα πάθη, ενώ ο αναγνώστης/ακροατής τους ανεβαίνει

τον Μάξιμο Καλλιουπολίτη και το *Ψαλτήριον* από τον Αγάπιο Λάνδο. Πιο δειλά είναι τα βήματα που αφορούν τα λειτουργικά κείμενα· ενδεικτικά, ο Νικηφόρος Πασχαλεύς μεταφράζει το *Ωρολόγιον* (Βενετία 1621) και ο Άνθιμος Διακρούσης τους *Ύμνους στην Παναγία* (Βενετία 1665), ενώ ανάμεσά τους συναντάμε και μια μετάφραση στα ελληνικά του Αγγλικανικού Ευχολογίου από τον James Duport (Cambridge 1665). Αντίθετα οι μεταγλωττίσεις συναξαρίων και μεμονωμένων βίων αγίων φαίνεται να τυγχάνουν ιδιαίτερως μεγάλης υποδοχής, αν κρίνει κανείς από το πλήθος των τίτλων που απαντώνται στους καταλόγους, ιδιαίτερως κατά τον 17ο αιώνα. Οι Δαμασκηνός Στουδίτης, Μάξιμος Μαργούνιος, Ματθαίος Κιγάλας, Αγάπιος Λάνδος, Νεόφυτος Ροδινός και Αθανάσιος Βαρούχας είναι κάποιοι από τους μεταγλωττιστές.

³ Στο ίδιο. Πρόκειται κυρίως για έργα χριστιανικής διδασκαλίας, όπως η *Κατήχησις* του Μαρτίνου Λούθηρου (Βασιλεία 1567), όμως ανάμεσά τους συναντάμε και τις αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων του Τρέντο σε μετάφραση Ματθαίου Δεβαρή (Ρώμη 1583) και της Φλωρεντίας από τον Ματθαίο Καρυοφύλλη (Ρώμη 1628). Μεταξύ των μεταφραστών απαντώνται οι Νεόφυτος Ροδινός, Γεώργιος Βουστρώνιος, Γεώργιος Σκούφος, Μελέτιος Συρίγος και Ματθαίος Κιγάλας.

⁴ Περισσότερα βλ. στο ίδιο.

εξελικτικά από τα χαμηλότερα στα υψηλότερα με σκοπό την κατάκτηση όλων των αρετών – και εν τέλει της βασιλείας των ουρανών. Το σύγγραμμα παραμένει ως σήμερα ένα από τα μεγαλύτερα αριστουργήματα της εκκλησιαστικής γραμματείας και ταυτόχρονα φωτεινός οδηγός για μοναχούς και κοσμικούς, αφού η επιρροή του είχε και έχει τεράστια δυναμική στον χώρο του χριστιανικού κόσμου και εκτείνεται τόσο στην αγιογραφία και στην εικονογράφηση άλλων κειμένων όσο και στη μουσική. Το μεταφραστικό έργο που αφορά την *Κλίμακα* ανά τους αιώνες είναι ευρύ και περιλαμβάνει τουλάχιστον δέκα γλώσσες σε ολόκληρο τον κόσμο. Το εγχείρημα του Μαργούνιου αποτελεί την πρώτη έντυπη μετάφραση του έργου στην κοινή ελληνική,⁵ ενώ είχαν προηγηθεί άλλες εκδόσεις στη λατινική, την ιταλική, την ισπανική και τη γαλλική γλώσσα (S. F. W. Hoffman 1839, 429-431· Κλίμαξ Παρακλήτου ¹²2014, 12-14).

Στο διαρκές αίτημα της ανακάλυψης του πρωτοτύπου στο οποίο βασίστηκε η μεταγλώττιση, τα δεδομένα είναι δύο: αρχικά ότι αυτό είναι ελληνικό, αφού ήδη από τη σελίδα τίτλου δηλώνεται ρητά («[λόγοι ασκητικοί] *ἐκ τῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου* εἰς κοινὴν φράσιν μεταγλωττισθέντες»), και ύστερα ότι πρόκειται για χειρόγραφο. Αφενός έκδοση του πρωτοτύπου δεν υπάρχει στα ελληνικά πριν από τη μεταγλώττιση του Μαργούνιου, αφού η έντυπη διάδοση του έργου ξεκινά αρκετά χρόνια αργότερα και όχι πριν από το 1633,⁶ ενώ αντιθέτως είναι ιδιαιτέρως διαδεδομένο σε χειρόγραφη μορφή.⁷ Αφετέρου από τη μετά θάνατον απογραφή της κινητής περιουσίας του Μαργούνιου (Ζαμπακόλας 2011-2012, 311-328) προκύπτει ότι ανάμεσα στα βιβλία του φαίνεται να υπήρχε και ένα χειρόγραφο αντίγραφο της *Κλίμακος* του Ιωάννη.⁸ Το κενό στην καταγραφή και την ομαδοποίηση της χειρόγραφης παράδοσης του πρωτοτύπου δυσχεραίνει την έρευνα και καθιστά αναγκαία σήμερα μια πληρέστερη κριτική έκδοση του κειμένου.⁹

Η έκδοση του Μαργούνιου, που χρηματοδοτείται από κοινού με τον Εμμανουήλ Γλυζούνη, για τα εκδοτικά δεδομένα της εποχής είναι ιδιαιτέρως φροντισμένη. Εκτός από το μεταγλώττισμα περιλαμβάνει πίνακες περιεχομένων, εκτενή εισαγωγή με αφιέρωση στον οικουμενικό πατριάρχη Ιερεμία Β΄ σε πεζό και ποιητικό λόγο, επίγραμμα του Κύριλλου Λούκαρι για τον

⁵ Ακολούθησε η έκδοση του Βαρούχα (1690, 1693²), *Νέος Κλίμακας ἐξηγημένος ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν εἰς κοινὴν γλῶσσαν...*, Βενετία, Giuliani και αργότερα η έκδοση του σιναΐτη αρχιμανδρίτη Ιερεμία του Κρητός (1774), *Ἡ Νέα Κλίμαξ ... Ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν κοινωτέραν τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων διάλεκτον*, Βενετία, τυπ. Νικολάου Γλυκού. Μια συγκριτική μελέτη των δύο πρώτων μεταγλωττίσεων παρουσιάζει η Ελένη Μελικίδου (1999), «Δύο μεταφράσεις της *Κλίμακος* του Ιωάννη του Σιναΐτη (16ος-17ος αι.), *Κληρονομία*, τ. 31, τχ. Α-Β, 205-227.

⁶ Rader (1633)· Migne (1864) (βασίζεται στον Rader)· Σωφρόνιος (Κωνσταντινούπολη 1883) (βασίζεται σε χφ. της Ι.Μ. Αγ. Διονυσίου Ἄθω)· Πέτρος Trevisan (Τορίνο 1941) (βασίζεται στον Migne)· Ι.Μ. Παρακλήτου (1978) (βασίζεται στον Migne και στον κώδικα Ι.Μ. Σταυρονικήτα).

⁷ Ενδεικτικά, χειρόγραφα της *Κλίμακος* του Ιωάννη υπάρχουν στη Μονή Σινά, σε αθωνικούς κώδικες στις Ι.Μ. Αγ. Διονυσίου, Σταυρονικήτα, Ιβήρων, καθώς και στη Γεννάδιο Βιβλιοθήκη, στην Ι.Μ. Παναγίας Χοροβιώτισσας στην Αμοργό κ.ά., βλ. *Κλίμαξ Παρακλήτου* (¹²2014), 14.

⁸ Ανάμεσα στους αποδέκτες των κληροδοτημάτων της διαθήκης του που δημοσιεύει ο Legrand (1885), 381-393, ήταν η μονή Ιβήρων στο Άγιο Όρος, η μονή του Αγ. Αντωνίου Σαββατιανών και το σιναΐτικο μετόχι της Αγ. Αικατερίνης στον Χάνδακα, ενώ μέρος των αυτόγραφων χειρογράφων του περνούσε στον κρητικό Μανούσο Μοσχιώτη. Εκτός από ελάχιστα στοιχεία που διασώζονται σε νοταριακά και άλλα έγγραφα, η πληροφόρησή μας για την εκτέλεση της διαθήκης και την τύχη του μεγαλύτερου μέρους της βιβλιοθήκης του είναι ελλιπής.

⁹ Σημειώνω εδώ ότι για τα ζητήματα που αφορούν τις γλωσσικές/υφολογικές επιλογές του Μαργούνιου που παρουσιάζω παρακάτω χρησιμοποίησα το κείμενο που παραδίδει ο Migne στην *Patrologia Graeca* (1864) και συμβουλευτήκα το κείμενο που εκδίδει η Ι.Μ. Παρακλήτου (¹²2014).

Μαργούνιο, κάποιες απαραίτητες χρηστικές οδηγίες του βιβλίου προς τους αναγνώστες (όπου τονίζεται η αναγκαιότητα της μεταγλώττισης), τη βιογραφία του αγ. Ιωάννη, καθώς και την αλληλογραφία του με τον Ιωάννη της Ραϊθού. Επιπλέον φέρει αρκετά διακοσμητικά στοιχεία και εικονογράφιση, παρασελίδιους τίτλους, σχόλια και παραπομπές, μακροσκελές αλφαβητικό ευρετήριο κυρίων ονομάτων και ορολογίας, υπόμνημα πηγών με τα αντίστοιχα χωρία από τα ιερά κείμενα και πίνακα παροραμάτων. Το εγχείρημα φαίνεται να αρκέστηκε σε μία μόνο έκδοση χωρίς πάντως να έχουμε σαφή εικόνα για τα τραβήγματα.

Το πρώτο ερώτημα που γεννάται αφορά τη σκοπιμότητα της έκδοσης και τον βαθμό που αυτή σχετίζεται με τις ιδεολογικές ζυμώσεις της εποχής και τη διείσδυση των δυτικών δογμάτων. Δεν πρέπει να παραβλέψουμε το γεγονός ότι το βιβλίο κυκλοφορεί ενάμιση αιώνα μετά την Άλωση, σε μια εποχή αξιόλογης άνθισης του μοναχισμού και ανασυγκρότησης του μοναχικού βίου, όχι μόνο στην Αθωνική πολιτεία αλλά και στη Μακεδονία, στην Κεντρική Ελλάδα και στην Κρήτη· πολλές μονές ιδρύονται ή ανακαινίζονται σε μια προσπάθεια στήριξης της Ορθοδόξιας και σταδιακά εξελίσσονται σε μεγάλα πνευματικά και οικονομικά κέντρα αυξάνοντας το δυναμικό τους με ταχείς ρυθμούς (Δετοράκης 1982, 12-22· Tsakiri 2012, 511-527). Ασφαλώς η *Κλίμαξ Παραδείσου* θα εξυπηρετούσε πλήρως τις αναγνωστικές ανάγκες παλιών, νέων και επίδοξων μοναχών και ο Μαργούνιος ήταν ικανός να διαπιστώσει το κενό στη χορεία ανάλογων έργων σε δημώδη γλώσσα.

Ανεξάρτητα λοιπόν από το όποιο ιδεολογικό ή δογματικό «ξεκαθάρισμα» μπορεί να διακρίνει κανείς στη συγκεκριμένη εκδοτική απόπειρα, εντάσσοντάς την στις γενικότερες τάσεις της εποχής, βασικός στόχος του μεταγλωττιστή φαίνεται μάλλον να είναι η επικαιροποίηση του πιο αναγνωρισμένου και έγκυρου χρηστικού εγχειριδίου της ασκητικής γραμματείας μέσω της απόδοσής του σε απλό και κατανοητό σε όλους λόγο. Οι αναφορές στο ορθόδοξο δόγμα δεν λείπουν, όμως δεν ξεπερνούν αριθμητικά τις αντίστοιχες του πρωτοτύπου. Σε κάποιες περιπτώσεις οι μεταφραστικές επιλογές του Μαργούνιου αποτυπώνουν μια πιο σύγχρονη οπτική με χαρακτηριστικότερο ίσως παράδειγμα το εξής:

[PG 88, 996B]

*ἀμχανώτερον δὲ ἐν ἑτεροδόξῳ
ταπεινοφροσύνην ὑπάρχειν*

[ΚΕ, σκστ' (= σκη΄)]

*πλέα ἀδύνατον εἶναι νὰ εὕρισκεται
ταπεινοφροσύνη εἰς ἐκεῖνον ὅπου
εἶναι ἄλλης γνώμης καὶ αἰρέσεως ἀπὸ
τοὺς ὀρθοδόξους*

Αναφορικά με την αξία του βιβλίου αυτό για τον Μαργούνιο είναι «*χρήσιμον καὶ ψυχωφελές*» (Εισ., α3ν)· και συνεχίζει: «*Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ πείρα καὶ δοκιμὴ θέλει τὸ διδάξει καθ' ἓνα ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν, ἐπειδὴ τὸ βιβλίον περιέχει μίαν κάποιαν μέθοδον τεχνικὴν διὰ νὰ φεύγει καθ' ἓνας τὰ πάθη καὶ νὰ ἀποκτᾶται τὰς ἀρετάς*», «*καὶ μάλιστα δίδει εἰς τοὺς μοναχοὺς ὅπου, ἢ ἀναχωρητικά, ἢ εἰς τὰ κοινόβια γυμνάζονται, ... ὑποθήκας καὶ παραινήσεις τινὰς θαυμαστάς, τὰς ὁποίας, βάνοντάς τας εἰς ἔργον, δύνανται νὰ ἐργάζονται θεάρεστα τὸ ἐπάγγελμά των*», ενώ λίγο παρακάτω εξηγεί το παρασκήνιο της μεταγλώττισης και τις προθέσεις του: «*Παρακινήμενοι καὶ ἀπὸ ἄλλους θεοφιλεῖς ἄνδρας, καὶ ἀπὸ τὸ χρέος ὅπου ἔχομεν τοῦ ταλάντου*

τὸ ὁποῖον μᾶς ἐχαρίσθη ἀπὸ τοὺς οἰκτιρμούς τοῦ Θεοῦ, ἠθελήσαμεν κατὰ τὴν ὀλίγην μας δύναμιν νὰ ὑπακούσομεν εἰς τοῦτο τὸ θεάρεστον ζήτημα, καὶ νὰ πληρώσομεν καὶ μικρὸν μέρος τοῦ χρέους μας [...]. Ἀποδεχθεῖτε λοιπὸν παρακαλῶ τὸ μικρὸν τοῦτο δῶρον ὅπου σᾶς ἐχάρισεν ὁ Θεὸς δι' ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ...». Το χάρισμα του λόγου λοιπὸν και το ηθικὸ χρέος οδηγούν τον Μαργούνιο στη μεταγλώττιση τῆς *Κλίμακος*. Ἀνάμεσα στους «θεοφιλεῖς ἄνδρας» θα συγκαταλέγονταν ενδεχομένως ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας Β', ὁ Κύριλλος Λούκαρις ἢ οἱ ηγούμενοι των νεοσυσταθέντων μοναστηριῶν· ἴσως ἡ ἀπάντησις βρίσκεται στη μελέτη τῆς ἀλληλογραφίας του.

Θα ἦταν σφάλμα ὅμως νὰ θεωρήσουμε ὅτι τὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ τῆς ἐκδόσεως περιορίστηκε ἀποκλειστικὰ στους μοναστικούς κύκλους. Το κείμενο τοῦ Ἰωάννη ἀπευθύνεται τόσο στους μοναχοὺς ὅσο και στους «ἐν κόσμῳ διακειμένους» (PG 88, 640C-641A), δίνοντας πρακτικὲς και πνευματικὲς συμβουλές που σχετίζονται με τὴν ἐγγαμῆ διαβίωσις και τὶς κοινωνικὲς σχέσεις. Ὁπωσδήποτε λοιπὸν τὸ βιβλίον ἀπευθύνεται σε κάθε ὀρθόδοξο, ὄχι ἀπαραιτήτως ἐγγράμματο, ἀσφαλῶς ὅμως σε αὐτοὺς που γνωρίζουν τουλάχιστον ἀνάγνωσις και σε ἐκείνους που ἔχουν τὴν ικανότητα τῆς ἀκρόασης και κατανόησης. Ὁ Μαργούνιος στὴν καθ' ὅλα λόγια ἀφιέρωσή του πρὸς τὸν Ἱερεμῖα γράφει: «ἡμεῖς τοῦ τε καθ' ὅλου ταῖς τῶν εὐσεβῶν ψυχαῖς, καὶ ἰδιαίτερον τοῖς τὸν μονήρη βίον ἐπανηρημένοις, συμφέροντος ἕνεκα, εἰς φῶς ἐκδοῦναι προεθυμήθημεν» και «[...] τῶν τὴν τοῦ ἡμετέρου γένους ἐπὶ τοῖς καλοῖς ποθούντων βελτίωσιν» (Εισ., α2ν).

Τὸ πρῶτο ἐνδιαφέρον στοιχεῖο που προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐξέτασις τοῦ ἴδιου τοῦ μεταγλωττίσματος εἶναι ἡ χαρακτηριστικὴ διάθεσις τοῦ Μαργούνιου νὰ ἀποσαφηνίσει τὰ σκοτεινὰ νοήματα, νὰ ἀναλύσει τοὺς συμβολισμούς και τὶς μεταφορὲς και νὰ προεκτείνει τὴ σκέψις τοῦ συγγραφέα δίνοντας πρόσθετα παραδείγματα ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωὴ και τὶς Γραφές. Ἐνδεικτικὴ τῆς ἐρμηνευτικῆς τοῦ προσέγγισις εἶναι ἡ ἐκτενέστατη χρῆσις τοῦ ἐπεξηγηματικοῦ «ἡγουν», τοῦ αιτιολογικοῦ «διότι» ἢ «διατί» και ἀναφορικῶν προτάσεων σε χωρία που δὲν ἀντιστοιχοῦν στο πρῶτότυπο κείμενο. Βέβαια, παρόλο που ὁ Μαργούνιος ἦταν φιλολογικὰ και θεολογικὰ ἐξοπλισμένος για νὰ τὸ κάνει ὁ ἴδιος, δὲν μπορούμε ἀκόμα νὰ ἀποκλείσουμε τὸ ἐνδεχόμενον νὰ ἔχει ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ ὑπάρχουσες ἐρμηνευτικὲς μελέτες για τὸ ἔργο,¹⁰ ἢ νὰ μεταγλωττίζει κάποια ἤδη σχολιασμένη ἐκδοχὴ τῆς *Κλίμακος*. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ὁμοιότητα που παρουσιάζουν ὀρισμένα ἐπεξηγηματικὰ χωρία του με ἀντίστοιχα σχόλια τοῦ ἀββᾶ Ἰωάννη τῆς Ραῖθου που διασώζονται σε σχετικὸ κώδικα τοῦ 13ου αἰ. στὴν Ἰ.Μ. Κουτλουμουσίου (κῶδ. 3251.178) εἶναι ικανὴ νὰ προσανατολίσει τὴν ἐρευνα πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση.

Ἐνα χαρακτηριστικὸ δείγμα ἐρμηνευτικῆς διάθεσης εἶναι τὸ ἀκόλουθο:

[PG 88, 637B] *Εἰσί τινες οἱ ἐπάνω λίθων πλίνθους οἰκοδομοῦντες· καὶ εἰσὶν ἕτεροι, οἱ ἐπάνω γῆς στύλους ἐδραῖωσαν· καὶ εἰσὶν ἄλλοι μικρὸν πεξεύσαντες, καὶ τῶν νεύρων, καὶ ἀρμῶν θαλαφθέντες, ὅςτε ἄριστοι ἐβάδισαν, ὁ νοῶν νοεῖτω λόγον συμβολικόν.*

[A, κδ'] *Εἶναι τινές οἱ ὁποῖοι κτίζουσιν ἀπάνω εἰς τὲς πέτρες πλίνθους· καὶ εἶναι ἄλλοι ὅπου ἐβεβαιώσασιν ἀπάνω εἰς τὴν γῆν στύλους· καὶ εἶναι ἄλλοι οἱ ὁποῖοι, ἀφοῦ ἐπεριπατήσασιν*

¹⁰ Ἐξηγητικὰ ἔργα προγενέστερα/σύγχρονα τοῦ Μαργούνιου βλ. *Κλίμαξ* Παρακλήτου (122014), 12.

καμπόσον πεζοί, θερμαινόμενα τὰ νεῦρα τως καὶ οἱ ἄρμοι τως, ἐπεριπατήσασιν ὕστερα πλέα ὀγλήγορύτερα. [και αποσυμβολίζει το χωρίο:] Οἱ πρῶτοι εἶναι ἐκεῖνοι ὁπού, ἀπό τὴν ἀρχὴν τῆς ἀποταγῆς ὁπού ἐκάμασι τοῦ κόσμου, κρατοῦσι καὶ κάμνουσι θεμέλιον μεγάλων ἀρετῶν, μὰ δίχως ὑποταγὴν καὶ ὑπακοήν. Καὶ διὰ νὰ μὴν ἔχουσι δοκιμὴν τῶν πειρασμῶν καὶ τοῦ πολέμου, ὡσὰν ἔχουσιν οἱ ταπεινοὶ καὶ ἐκεῖνοι ὁπού ὑποτάσσονται, γίνονται ὀγλήγορα ἀσθενεῖς καὶ ἀχαμνοί. Οἱ δεῦτεροι εἶναι ἐκεῖνοι ὁπού εὐθύς ἀπὸ τὴν ἀρχὴν προσέρχονται εἰς τὴν ζωὴν τὴν ἀναχωρητικὴν, πρὶν παρὰ νὰ καθαρισθοῦσιν ἀπὸ τὰ πάθη· καὶ διατὶ δὲν ἔχουσι τὸ θεμέλιον τῆς ὑποταγῆς, πέφτουσιν ὀγλήγορα καὶ ἀχαμνίζουσιν. Οἱ τρίτοι εἶναι ἐκεῖνοι ὁπού χωρὶς τῦφον τῆς ὑπερηφανίας πιάνουσι τὸν ζυγὸν τῆς ὑποταγῆς καὶ μὲ εὐλάβειαν περιπατοῦσι τὴν ἀσφαλῆ στράταν τῆς ὑπακοῆς, οἱ ὁποῖοι, ἀγάλλι ἀγάλλι ἐνδυναμούμενοι καὶ ἀνάφτοντας μὲ τὴν θερμότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, γίνονται ἀκούραστοι καὶ ἀνίκητοι.

Μία επόμενη παρατήρηση αφορά την πιστότητα της μεταγλώττισης: αν εξαιρεθούν τα πρόσθετα ερμηνευτικά μέρη, το κείμενο δεν έχει την τάση να παρεκκλίνει από το λεκτικό του πρωτοτύπου, παρόλο που το δεύτερο σε ορισμένα σημεία είναι ιδιαίτερος απαιτητικό. Ο Τωμαδάκης σε μελέτη του για την πιο ελεύθερη μεταγλώττιση του ίδιου κειμένου από τον Αθανάσιο Βαρούχα (1690) διατυπώνει την άποψη πως «ή κατά λέξιν μετάφρασις ἢ ἀπόδοσις θὰ προσέκρουαν εἰς τὸ δυσνόητον τῶν θεολογικῶν ζητημάτων» (Τωμαδάκης 1970-80, 61)¹¹ ο Μαργούνιος μεταφέρει αρκετά πιστά τον λόγο του Ιωάννη και δεν πρωτοτυπεῖ διασκευάζοντας ή παραφράζοντάς τον, αντιθέτως προτιμά να τον εξηγήσει μέσω του σχολιασμού.

Το παρακάτω απόσπασμα είναι ενδεικτικό της αφοσίωσής του στο κείμενο:

[PG 88, 636D] *Μισητὸν ἀληθῶς καὶ ἐπικίνδυνον τὸ ἐξ εἰσόδου τῆς πάλης χαυνωθῆναι τὸν παλαίοντα, πᾶσι διδόντα τεκμήριον τῆς ἑαυτοῦ σφαγῆς.*

[A, κγ'] *Διατὶ κατὰ ἀλήθειαν μισητὸν πρᾶγμα εἶναι καὶ γεμάτων κινδύνου πάραυτας εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ πολέμου νὰ ἀχαμνύνει ὁ ἀγωνιστής, δίδοντας μὲ τοῦτον τὸν τρόπον σημάδι πὼς εὐκόλα μπορεῖ νὰ σφαγεῖ.*

Επιπλέον ο Μαργούνιος διατηρεῖ πάντα τη σειρά των νοημάτων του πρωτοτύπου, ενώ και το ύφος του παραμένει λογιότροπο και επίσημο. Σε πολλές περιπτώσεις ο μακροπερίοδος λόγος και η υποτακτική σύνδεση του Ιωάννη το καθιστούν ακόμα πιο σύνθετο και περίπλοκο, χωρίς πάντως ιδιαίτερες συντακτικές ανακολουθίες (αντιθέτως το ύφος γίνεται πιο οικείο στους πλαγιότιτλους και στα επεξηγηματικά χωρία και αναμφιβόλως πιο ζωντανό στα πρόσθετα παραδείγματα). Αρκετά συντηρητική στάση κρατά και στις λεξιλογικές του επιλογές: οπωσδήποτε διατηρεῖ ἀπαράλλαχτο το ειδικό λεξιλόγιο του πρωτοτύπου που αφορά τις ονομασίες των παθῶν και των ἀρετῶν (ἀποταγή, ἀπροσπάθεια, ἀλυπία, ξενιτεία, ἀκηδία, ὑπερηφανία, ἀοργησία, κ.λπ.), το οποίο κατὰ κανόνα ευρητηριάζει στο τέλος της έκδοσης. Η ιδιότητά του ως κληρικός, η ενασχόλησή του με την εκκλησιαστική γραμματεία, καθώς και η κλασική του παιδεία φανερώνονται ακόμα περισσότερο στα χωρία που προσιδιάζουν στο λειτουργικό της εκκλησίας και σε εκείνα που μεταφέρουν τον ευαγγελικό λόγο, ενώ αυτούσιες μεταφέρει συνήθως και τις λέξεις που εκφράζουν γενικές έννοιες, όπως «ἀνηκοῖα», «παρρησία»,

¹¹ Βλ. και Μελικίδου 1999, 215 και υποσφ. 52.

«κατάκρισις», «κατάνυξις», χωρίς αυτό να σημαίνει πως δεν απαντώνται και οι συνώνυμες ή ομόρριζες λέξεις της κοινής. Έτσι η «ἕξις» και η «συνήθεια», ο «ψόγος» και η «κατηγορία», η «εἴσοδος» και το «ἔμπασμα», ο «ἐμπαιγμός» και το «περιπαίξιμον», η «λήθη» και η «ξελησμονία», η «ἔλλειψις» και το «λείψιμον», το «τεκμήριον» και το «σημάδι», η «ὄργη» και η «μάνητα» συνυπάρχουν στο κείμενο, πολλές φορές ακόμα και στην ίδια πρόταση.

Τα διαφορετικά επίπεδα της γλώσσας του φαίνονται και στα ακόλουθα αποσπάσματα:

[ΙΣΤ, ρπβ΄] Ὁ φιλάργυρος εἶναι ἕνας καταφρονητῆς καὶ παραβάτης θεληματικὸς τῶν εὐαγγελίων τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος, ἀκούοντας τοῦ εὐαγγελίου νὰ λέγει «Πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα καὶ δὸς πτωχοῖς», ὡς ἀδύνατην καταφρονα τὴν ἐντολήν, λέγοντας «ἂν πωλήσουσιν ὅλοι, τίς νὰ ἀγοράσει;».

[ΚΘ, τγ΄-τιδ΄ (= τιε΄-τιστ΄)] Τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ ἔχει κάλλος καὶ εὐμορφίαν του τοῦς ἀστέρας· καὶ ἡ ἀπάθεια ἔχει στολισὰν εἰς τοῦ λόγου | τῆς τὰς ἀρετὰς.

Μεγαλύτερη προσπάθεια εκλαϊκευσης καταβάλλει στις περιπτώσεις των απαραιτήτων αλλά και των συντελικών χρόνων της αρχαίας, αναλύοντάς τα συνήθως σε φραστικά σύνολα (λ.χ. Παρακείμενος: ρ. ἔχω/εἶμαι + παθητική μετοχή), ενώ και οι λεξιλογικές του επιλογές διευρύνονται στην περίπτωση των ρημάτων και των επιρρημάτων. Αναφέρω ενδεικτικά τα επιρρήματα «προθυμερά», «θεληματικῶς» και –το αντίθετό τους– «στανικῶς», που μεταφράζουν τα αντίστοιχα «προθύμως»/«εὐψύχως», «ἐκουσίως» και «ἀκουσίως» του πρωτοτύπου, όπως και τα επιρρήματα «ζιμίον», «πάραυτας» και «τὸ ὀγληγορύτερον», που συνήθως χρησιμοποιούνται αντί του αντίστοιχου «εὐθέως». Η παρουσία ρημάτων όπως «μισεύγω», «ξετρέχω», «γροικῶ», «κρημνίζω», «ξαπλώνω», «ἄφτω» και «ἀνάφτω», «κάμνω», «γιαγέρνω», «μαζώνω», «σκοκτάφνω», «σπαστρεύω», «ψωματεύω», «ἀχαμνίζω» και η ιδιαίτερη φράση «ἔξανακαινουργίωσασι τὰ πεσμένα τως πτερά», που ολόκληρο αποδίδει τη φράση «ἐαυτοὺς ἀνεπτέρωσαν» του πρωτοτύπου, φανερώνουν την ποικιλία της γλωσσικής ύλης.

Αναντίρρητα τα δημῶδη κείμενα της εποχής αποτυπώνουν τις διεργασίες που συντελούνται στην ελληνική γλώσσα κατά τα τέλη του 16ου και τις αρχές του 17ου αι., με την ταυτόχρονη επίδραση αρχαϊστικών, προφορικών στοιχείων, δανείων και ιδιωματισμών, διαμορφώνοντας έτσι μια μικτή κοινή γλώσσα και προδίδοντας πολλές φορές την καταγωγή των συγγραφέων τους. Σε καμία περίπτωση, βέβαια, εδώ δεν έχουμε να κάνουμε με ένα ιδιωματικό κείμενο, παρόλο που απαντώνται λέξεις και μορφολογικές δομές που παραπέμπουν (κυρίως) στο κρητικό ιδίωμα: οι αναύξητοι ρηματικοί τύποι, η ἀκλιτη μετοχή «ἔστοντας», οι εκτεταμένοι τύποι αντωνυμιών («αὐτουνουῦ», «αὐτωνῶν», κ.ά.), η επίταξη των αδύνατων τύπων της προσωπικής αντωνυμίας («τοὺς θέλουν δοκιμάσει»), ή το ιδιωματικό επίθημα -(ν)ε στα ρήματα, που φαινομενικά καταλύει τον νόμο της τρισυλλαβίας («ἐχαίρετονε», «φοβούμεσθανε», «περικυκλωνόμεσθανε»), όπως και στους αδύνατους αντωνυμικούς τύπους («τόνε κρᾶζουσι», «φέρνοντάς του τηνε»), κ.λπ. Σε γενικές γραμμές πάντως ο Μαργούνιος εμφανίζεται ιδιαίτερος επιφυλακτικός στις επιλογές του –και λεξιλογικές και μορφολογικές–, καταφεύγοντας

συχνότερα μάλλον σε πιο λογιότροπες λύσεις παρά σε ιδιωματισμούς ή δάνεια. Η διατήρηση των τριτόκλιτων ουσιαστικών θηλυκού γένους της αρχαίας σε ονομαστική και γενική ενικού (πίστις, -εως, δύναμις, -εως) και της πρόθεσης «είς», η αποκλειστική χρήση της ονομαστικής και γενικής του πρώτου πληθυντικού της προσωπικής αντωνυμίας (ἡμεῖς, ἡμῶν) και της αιτιατικής «ἡμᾶς» έναντι της αντίστοιχης «ἐμᾶς» που χρησιμοποιείται μόνο εμπρόθετα ή έναρθρα («μετ' ἐμᾶς», «διὰ τ' ἐμᾶς»), οι ενεργητικές μετοχές αρσενικού και θηλυκού γένους σε -ων, -ούσα («προκόπτοντες», «ἀναβαίνουσα») παράλληλα με εκείνες σε -οντας ή με τα αντίστοιχα φραστικά σύνολα, τα τελικά -ν στην περίπτωση του ουδετέρου και στην αιτιατική ενικού των αρσενικών, η περιορισμένη μεν αλλά όχι απύουσα χρήση της δοτικής πτώσης, είναι κάποια από τα στοιχεία που δείχνουν τις γλωσσικές του επιλογές. Χαρακτηριστική είναι και μια διόρθωση που μας δίνει ο πίνακας παροραμάτων της έκδοσης, όπου η γενική «τοῦ θελήματός του» αντικαθίσταται από το πιο ενδεδειγμένο «τοῦ θελήματός σου». Επιπλέον αν εξαιρέσουμε τη δόκιμη λέξη «πόρτα», μεμονωμένη περίπτωση ιταλικού δανείου –απόλυτα προσαρμοσμένου πάντως στο τυπολογικό σύστημα της ελληνικής– αποτελεί η έκφραση «[εἶναι μία] σιγούρα κοράτσα» (*sicura corazza* <ιταλ. = ασφαλές περίβλημα), που αποδίδει τη λέξη «θώραξ» του πρωτότυπου κειμένου. Από την άλλη, η αναμενόμενη πολυτυπία των ρημάτων (λ.χ. «πηγαίνω», «παγαίνω», «ὑπάγω», «ὑπαγαίνω», κ.λπ.), η πολυμορφία των καταλήξεων στα ρήματα (λ.χ. «ἀναχωροῦν», «ἀναχωρίζουν», «ἀναχωρίζουσι(ν)» για το τρίτο πληθυντικό), η χρήση του θηλυκού άρθρου «τές» για την αιτιατική πληθυντικού και η σύνταξη του ρ. *θέλω* + απαρέμφατο για την απόδοση του μέλλοντα («θέλω εἶσται», «θέλω τές φανερώσει», «θέλει βλαστάνει») είναι ακόμα κάποια από τα μορφολογικά φαινόμενα του κειμένου που επιβεβαιώνουν ακριβώς αυτήν την τόσο ενδιαφέρουσα ανάμειξη και συμπλοκή ετερογενών συστατικών της γραπτής γλώσσας του β' μισού του 16ου αιώνα.

Οπωσδήποτε τα στοιχεία αυτά έχουν εισχωρήσει στην πεζογραφία σε τέτοιο βαθμό ώστε να θεωρούνται πια κατά κάποιον τρόπο κοινό κτήμα των συγγραφέων της εποχής, των οποίων πρόθεση δεν φαίνεται να είναι η εφαρμογή ενός πλαστού ενιαίου γλωσσικού ύφους ή η συστηματοποίηση γραμματικών και μορφοσυντακτικών κανόνων, αλλά μια πιο «ρεαλιστική» απόδοση της ομιλούμενης γλώσσας. Έτσι και ο Μαργούνιος, δεινός ελληνιστής και άριστος τεχνίτης του λόγου, καταφέρει να μεταφέρει σε απλή γλώσσα το κείμενο που έχει στα χέρια του με υψηλό εκλαϊκευτικό τρόπο και με απόλυτο σεβασμό στη φύση του έργου, στους στόχους που αυτό εξυπηρετεί και στο κοινό του. Η αντίληψη του ίδιου για την αναγκαιότητα της γλωσσικής μεταβολής άλλωστε διατυπώνεται ξεκάθαρα στην εισαγωγή της μεταγλώττισης του *Συναξαρίου* του (Βενετία 1607):

«Ἐπειδὴ δὲν δύναται τινὰς νὰ ἀγαπήσει καθαρῶς ἐκεῖνον ὅπου δὲν γνωρίζει, καὶ διὰ τοῦτο νὰ κάμνει χρεῖαν εἰς καθ' ἓνα ἢ γνώσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης διὰ νὰ ποδηγοῦνται διὰ μέσον της εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν θείων γραφῶν [...], ὅμως, διατὶ τούτη δὲν εἶναι εὐκολογροϊκῆτος εἰς ὅλους, δὲν ἐμποδίζει τίποτε νὰ μὴν δύνονται οἱ ἀπλοῦστεροι καὶ διὰ μέσου τῆς κοινῆς γλώσσης νὰ καταντοῦσιν καὶ ἄλλοτρόπως εἰς τὸ αὐτὸ τέλος [...], ἢ ὅποια γλῶσσα τόσον μάλιστα εἶναι ἀναγκαῖα εἰς τοὺς καιροὺς τοὺς ἐδικοὺς μας, ὅσον εὐρίσκονται ὀλίγοι οἱ σοφοὶ καὶ ὅσον εἶναι περισσοτέρα ἀνάγκη τῆς τῶν ψυχῶν σωτηρίας» (φ. 2r).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γώργιος Π. Αναγνωστόπουλος (1926), «Περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ ὀμιλουμένης καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ἰδιώματος Ἀγ. Βαρβάρας καὶ περιχώρων», *Αθηνά* 38, 139-193.
- Charles Astruc (1949), «Maxime Margounios et les recueils parisiens de sa correspondance», *Κρητικά Χρονικά* 3, 211-261.
- Frederic Barbier (2002), *Ιστορία του βιβλίου*, Μαρία Παπαηλιάδη (μτφρ.), Αθήνα, Μεταίχιμο.
- Ἄθ. Βαρούχας (1690, 1693²), *Νέος Κλίμακας ἐξηγημένος ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν εἰς κοινὴν γλῶσσαν ...*, Βενετία, Giuliani.
- Deno J. Geanakoplos (1966), *Byzantine East and Latin West: Two Worlds of Christendom in Middle Ages and Renaissance*, Νέα Υόρκη, Evanston.
- Deno J. Geanakoplos (1968), «The Library of the Cretan Humanist Bishop Maximos Margounios, Especially his Collection of Latin Books Bequeathed to Mount Athos», *Πεπραγμένα του Β΄ Διεθνούς Κρητολογικῆς Συνεδρίου* (Χανιά 1966), Γ΄, 75-91.
- Ἐλένη Γεωργοστάθη (2007), «Μαργούνιος, Μάξιμος (Χάνδακας Κρήτης 1549-Βενετία 1602)», *Λεξικό νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, Πρόσωπα, ἔργα, ρεύματα, ὅροι*, Αθήνα, Πατάκης, 1333.
- Θεοχάρης Δετοράκης (1982), «Τα μοναστήρια στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη», *Παράκλητος* 12, 12-22.
- Κωνσταντῖνος Θ. Δημαράς (ἔ2000), *Ιστορία της Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, Αθήνα, Γνώση.
- Polychronis K. Enepekides (1951), «Der Briefwechsel des Maximos Margunios, Bischof von Kythera (1549-1602)», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft* 1, 13-66.
- Polychronis K. Enepekides (1961), «Maximos Margunios an deutsche und italienische Humanisten», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft* 10, 93-145.
- Conor Fahy (2013), *Εισαγωγή στην κειμενική βιβλιολογία*, Στέφανος Κακλαμάνης (μτφρ.), Αθήνα, ΜΙΕΤ.
- Giorgio Fedalto (1961), «Excursus storico sulla vita e sull' attività di Massimo Margunio», *Stud. Patavina* 8, 213-244.
- Giorgio Fedalto – Giorgio Plumidis (1971), «Nuovi inediti di Massimo Margunio», *Κρητικά Χρονικά*, τ. ΚΓ΄, τχ. 1, 222-230.
- Giorgio Fedalto (1972), «Cultura ecclesiastica di vescovi greci in Italia nel sec. XVI: Massimo Margunio», *La chiesa greca in Italia dall'VIII al XVI sec.*, II, Padova, 825-836.
- Χρήστος Ζαμπακόλας (2011-2012), «Η βιβλιοθήκη του κρητικού λόγιου Μάξιμου Μαργούνιου μέσα ἀπὸ την απογραφὴ της κινητῆς του περιουσίας», *Θησαυρίσματα* 41-42, 311-328.
- Samuel F. W. Hoffman (1839), *Bibliographisches Lexicon der Gesammten Literatur der Griechen*, I-III, Λειψία, 429-431.
- Αρχιμ. Ἰγνάτιος (εἰσαγ.-μτφρ.-σχολ.) (ἔ2014), *Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Σιναΐτου Κλίμαξ*, Ὠρωπὸς Ἀττικῆς, Ἱερά Μονὴ Παρακλήτου.
- Ἰερεμίας ὁ Κρής (1774), *Ἡ Νέα Κλίμαξ ... Ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν κοινοτέραν τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων διάλεκτον*, Βενετία, τυπ. Νικολάου Γλυκύ.
- Στέφανος Κακλαμάνης (2001), «Ἀπὸ το χειρόγραφο στο ἔντυπο: το παιχνίδι των γραφῶν. Τα ἰδιαίτερα ἐκδοτικὰ προβλήματα κειμένων που ἔχουν παραδοθεῖ σε χειρόγραφο καὶ ἔντυπη μορφή», Hans Eideneier – Ulrich Moennig – Νότης Τουφεξῆς (επιμ.), *Θεωρία καὶ πράξη των ἐκδόσεων της υστεροβυζαντινῆς, αναγεννησιακῆς καὶ μεταβυζαντινῆς δημόδους γραμματείας, Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi IVa (Αμβούργο 28-31.1.1999)*, Ἡράκλειο, Π.Ε.Κ., 101-186.
- Στέφανος Κακλαμάνης (2008), *Ἄνθιμος (Ακάκιος) Διακρούσης, Ὁ Κρητικὸς Πόλεμος, Κριτικὴ ἔκδοσις*, Αθήνα, ΜΙΕΤ.

- Γιώργος Ε. Καραμανώλης (1998), «Ανέκδοτα επιγράμματα του Μάξιμου Μαργουνίου σε χειρόγραφα και έντυπα της Μαρκεσιανής Βιβλιοθήκης», *Θησαυρίσματα* 28, 197-207.
- Γιώργος Κεχαγιόγλου (επιμ.) (1999), *Η παλαιότερη πεζογραφία μας, Από τις αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, Τόμος Β1: 15ος αι.-1830, Αθήνα, Σοκόλης, 382-393.
- Γιώργος Κεχαγιόγλου (επιμ.) (2001), *Πεζογραφική ανθολογία, Αφηγηματικός γραπτός νεοελληνικός λόγος. Βιβλίο πρώτο: Από τα τέλη του Βυζαντίου ως τη Γαλλική Επανάσταση*, Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), 272-275.
- Νικόλαος Γ. Κοντοσόπουλος (1954), «Τὰ ἐν Βενετία τυπογραφεῖα ἑλληνικῶν βιβλίων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν», *Αθηνά* 58, 286-342.
- Enro Layton (1994), *The Sixteenth century Greek Book in Italy, Printers and Publishers for the Greek World*, Library of the Hellenic Institute of Byzantine Studies no. 16, Venice.
- Émile Legrand (1885), *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs aux XVe et XVIe siècles*, τ. 2, Παρίσι.
- Μάξιμος Μαργούνιος (1590), *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου Καθηγουμένου... Κλίμαξ τοῦ Παραδείσου, ἢ λόγοι ἀσκητικοί..., εἰς κοινὴν φράσιν μεταγλωττισθέντες...*, Βενετία, Giuliani.
- Μάξιμος Μαργούνιος (1607), *Βίοι ἀγίων, ἐκ τῆς ἑλληνικῆς γλώττης, ἧτοι ἐκ τῶν Συναξαρίων μεταφρασθέντες...*, Βενετία, Antonio Pinelli.
- Ελένη Μελικίδου (1997), *Η δημώδης μετάφραση του βίου του Αγίου Φιλαρέτου του Ελεήμονος: συμβολή στη μεταφραστική κίνηση του 16ου και του 17ου αι.*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη.
- Ελένη Μελικίδου (1999), «Δύο μεταφράσεις της Κλίμακος του Ιωάννη του Σιναΐτη (16ος-17ος αι.)», *Κληρονομία*, τ. 31, τχ. Α-Β, 205-227.
- Ελένη Μελικίδου (2005), «Ένα ρεύμα πρώιμου “δημοτικισμού” τον δέκατο έκτο και τον δέκατο έβδομο αιώνα», Elizabeth Jeffreys – Michael Jeffreys (επιμ.), *Neograeca Medii Aevi V, Αναδρομικά και Προδρομικά*, Oxford, 511-530.
- Jacques Paul Migne (1864), «S. Joannes Climacus», *Patrologia Graeca*, τ. 88, 579-1248.
- Βασίλειος Α. Μυστακίδης (1892), *Ο Ιερός Κλήρος κατά τον ΙΣΤ΄ αιώνα. Μάξιμος ο Μαργούνιος*, Αθήνα, Βασιλικόν Τυπογραφείον Ν.Γ. Ιγγλέση.
- Θωμάς Ι. Παπαδόπουλος (1986), *Ελληνική βιβλιογραφία (1466 ci.-1800)*. τ. Β΄: (Παράρτημα) Προσθήκαι-Συμπληρώσεις-Διορθώσεις, Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 48, Αθήνα.
- Louis Petit, «Margounios, Maxime», *DThC IX*, 2043, 2039-2044.
- Γεώργιος Πλουμίδης (1997), «Παρατηρήσεις στα εκκλησιαστικά βιβλία του 16ου αιώνα», *Δωδώνη*, τ. ΚΕ΄, Ιωάννινα (1997), 103-110.
- Gerhard Podskalsky (²2008), *Η Ελληνική Θεολογία επί Τουρκοκρατίας (1453-1821), Η Ορθοδοξία στη σφαίρα επιρροής των δυτικών δογμάτων μετά τη Μεταρρύθμιση*, Γεώργιος Δ. Μεταλληνός (μτφρ.), Αθήνα, ΜΙΕΤ.
- Κωνσταντίνος Σάθας (1868), *Νεοελληνική Φιλολογία: Βιογραφία τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμψάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας (1453-1821)*, Αθήνα, Τυπογραφεῖο τέκνων Ανδρέου Κορομηλά.
- Giuseppe Schirò (1966), “Missione umanistica di Massimo Margunio a Venezia”, Agostino Pertusi (επιμ.), *Venezia e l’Oriente fra Tardo Medioevo e Rinascimento*, Φλωρεντία, 241-265.
- Μανόλης Τριανταφυλλίδης ([1938] 1981), *Ἄπαντα*, τ. 3, *Νεοελληνική Γραμματική, Ιστορική Εισαγωγή*, Θεσσαλονίκη, Α.Π.Θ. – Ι.Ν.Σ. (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), 83.
- Μανόλης Τριανταφυλλίδης ([1941] 2002), *Νεοελληνική Γραμματική της Δημοτικής*, Θεσσαλονίκη, Α.Π.Θ., Ι.Ν.Σ. (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).

12 ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ ΙΒ΄ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΡΗΤΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Romina Tsakiri (2012), “L’ istituzione della cessione dei monasteri ortodossi nella Creta dei secoli XVI e XVII ed il suo contributo alle attività economiche degli ambienti circostanti”, Francesco Ammannati (επιμ.), *Religione e Istituzioni Religiose nell’ economia Europea. 1000-1800, Atti della Quarantatreesima Settimana di Studi* (8-12 Maggio 2011), Firenze University Press.

Νικόλαος Τωμαδάκης (1970-1980), «Ο ιερομόναχος Άθανάσιος Βαρούχας ό Κρής ως διασκευαστής και μεταφραστής ιερών κειμένων», *Επετηρίς Ιδρύματος Νεοελληνικών Σπουδών* 1, 49-78.